

конкретних політичних лідерів, політичних партій, політичної еліти, засобів масової інформації і в підсумку – всього суспільства.

1. Послание Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Новый Казахстан в новом мире» // Казахстанская правда. – 28 февраля 2007 г. 2. Чиналиев У.К. Кыргызстан на пути к демократии: трансформация политической системы. – М.: РГГУ, 2004. – С.268. 3. Курманов З. О проблемах партогенеза в Кыргызстане // Центр. Азия и Кавказ. – Lulea, 2004. - № 5. – С.12. 4. Курманов З. О проблемах партогенеза в Кыргызстане // Центр. Азия и Кавказ. – Lulea, 2004. - № 5. – С.17. 5. Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек, определивший эпоху. – М., 2004. – С.220. 6. Идея национальной независимости: основные понятия и принципы. – Ташкент, 2003. – С. 35-36. 7. Независимый Узбекистан. Научно-популярный словарь. Под общей ред. Ханазарова К.Х. – Т.: «Шарк», 2007. – С.161. 8. Див.: Олимова С., Олимов М. Независимый Таджикистан: трудный путь перемен // Восток. - 1995. - №1. 9. Див.: Гражданские движения в Таджикистане. М., 1989.

I. M. Ветринский

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ІМПЕРСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ КИТАЮ

Автор розглядає аспекти впливу глобалізаційних чинників на внутрішню та зовнішню політику Китаю і обґрунтовує висновок про економічно вдалу позицію влади КНР в нинішніх умовах.

Ключові слова: глобалізація, КНР, трансформація

Протягом ХХ століття відбулася низка змін на геополітичній карті світу, наслідки яких не є очевидними, вимагають осмислення й аналізу. Світові війни, розпад великих імперій, поява ряду нових незалежних держав, стрімкий розвиток процесів глобалізації – всі ці події суттєво вплинули на світову політику та продовжують визначати зміни в системі сучасних міжнародних відносинах. Розгляд політичних процесів сьогодення обов'язково має включати ретроспективну складову. У випадку з КНР, на наш погляд, даний підхід є особливо актуальним, тому що багатотисячолітня історія, політична традиція цієї держави має великий вплив на її сучасну самоідентифікацію в світі.

Докорінна зміна геостратегічної ваги Китаю та вражаючий розвиток його економіки протягом останніх десятиріч привертає увагу дослідників, при цьому його подальший вплив на світові справи оцінюється в досить широкому діапазоні. Безперечно, зі слабкої, виснаженої внутрішніми негараздами країни третього світу Китай перетворився на економічного гіганта, регіонального лідера, що крок за кроком зміцнює свої позиції, як нова впливова сила на світовій арені. Колись З.Бжезинський в своїй праці «Велика шахівниця» назвав Китай регіональною, а не світовою державою, але сьогодні ця оцінка не відповідає реаліям. Глобалізаційні процеси суттєво

вплинули на зміну пріоритетів та акцентів в зовнішній та внутрішній політиці більшості країн світу. Економічна глобалізація відкрила нові можливості для країн, що розвиваються, та зокрема КНР, які в поєднанні з традиційними китайськими надбаннями, перетворюються на джерело впливу в регіональному та світовому масштабах.

З якою метою використовує Китай нові можливості та їх результати і як відбувається цей процес? Іншими словами, як змінилася та яких форм набула імперська стратегія Китаю в умовах глобалізації? Щоб наблизитися до відповіді, вдамося до розгляду на основі культурно-історичного аналізу сучасної зовнішньополітичної стратегії КНР, її геостратегічних імперативів.

Відмітимо, що існує декілька поглядів, подекуди протилежних, на місце й роль КНР в сучасному світі. Так, О. Ломанов досить оптимістично описує низку змін в офіційній ідеології та пропаганді КПК і схильний довіряти тезі про трансформацію концепції «мирного піднесення» в зовнішній політиці Китаю у заклик до побудови «гармонійного миру» всередині країни та за її межами. Він стверджує, що «Пекін творчо розвиває американську концепцію «м'якої сили», визначаючи її як «здатність держави до політичної мобілізації всередині та ззовні» [1]. Водночас О. Храмчихін, ґрунтуючись на аналізі ряду аспектів сучасної стратегії військового будівництва Піднебесної, вбачає у швидкому розвитку КНР «загрозу, що сама по собі не зникне» [2]. Західні політологи здебільшого також не схильні до надмірної ідеалізації намірів Китаю. Так, Г. Дж. Ікенберрі вважає, що найвірогідніше Китай буде намагатися використати свій зростаючий вплив, щоб змінювати правила та інституції міжнародної системи відповідно до власних інтересів [3]. Подібної думки дотримується і В. Корсун. Він, в свою чергу, розглядає зовнішньополітичні кроки Китаю крізь призму традиційного конфуціанського етноцентризму, який відмітає можливість існування будь-яких оригінальних цінностей поза надзвичайним та самодостатнім китайським етносом [4]. Р. Каган скептично ставиться до офіційної пропаганди КНР та вбачає у внутрішній та зовнішній політиці сучасного Китаю риси класичної зростаючої наддержави, з усіма можливими наслідками для навколишнього [5]. О. Шенкар також розглядає сучасну стратегію економічного розвитку КНР, як спробу відродження імперської могутності. В свою чергу, Ф. Закарія вважає Китай «головний виклик» для Сполучених Штатів, впевнений, що в майбутньому саме КНР стане другою за могутністю наддержавою у світі [6]. Дж. Мершаймер вважає подальше мирне зростання Китаю неможливим [7], а В. Оверхолт, посиляючись на Дж. Мершеймера, навіть допускає в майбутньому необхідність втручання США, щоб зупинити або пригальмувати темпи росту Китаю й позбавити основи його імперську зовнішньополітичну стратегію. Однак, не дивлячись на надзвичайне збільшення економічного та геополітичного потенціалу, питання майбутнього лідерства КНР на міжнародній арені не є однозначним. Цілий ряд проблем у внутрішній політиці, зокрема соціальні питання, все ще залишаються невирішеними, що порушує стабільність її розвитку зсередини. Зокрема, С. Ширк називає

Китай «крихкою наддержавою»[8].

Історія Китаю завжди трактувалася як свідчення національної величі. Для цього є чималі підстави: з давніх-давен він зі своїм величезним населенням мав власну самобутню цивілізацію. Тут були добре розвинуті філософія, культура, мистецтво, технічна винахідливість та політична влада [9]. При цьому політична культура і стратегія Китаю є імперською за своєю суттю, хоча обставини далеко не завжди надавали можливості її реалізації. Імперські традиції Китаю беруть початок ще у II тисячолітті до н.е. Історія сприяла формуванню в китайській еліті особливого бачення Китаю як природного центру світу. Саме слово, що китайською мовою означає Китай, - «Chung-kuo» чи «Серединне королівство» – вказує на центрове положення Китаю в справах світу й передбачає ієрархічне поширення впливу від центру до периферії [10]. Подібно до Римської імперії, Китай сильно вплинув на сусідні держави, особливо Японію, Корею та країни Індокитаю [11].

Унікальний взаємозв'язок між ідеологією, політикою та релігією, що характеризується їх тісним переплетінням та взаємовпливами, є традиційним для Китаю феноменом, який забезпечив чітку спадковість та збереження традицій, в тому числі й імперських, у внутрішній та зовнішній політиці держави протягом майже двох тисяч років. Так, у VIII-VII ст. до н. е. починає формуватися легізм чи “школа закону” - соціально-філософське вчення, яке в III ст. до н. е. першим в китайській теорії набуло статусу єдиної офіційної ідеології імперії. По суті воно стало теоретичним обґрунтуванням тоталітарно-деспотичного управління державою та суспільством. Основою легізму було вчення про беззастережне верховенство юридичного закону в житті держави й суспільства. Всі закони мали прийматися тільки імператором, а народу відводилася роль «слухняного стада», чіми заняттями мали бути землеробство та війна. Для підтримання залізної дисципліни застосовувалися різноманітні жорстокі покарання та страти.

Пізніше, у II ст. до н. е. імператор У-ді (140-87 рр. до н. е.) зробив офіційною державною ідеологією конфуціанство. Це етико-політичне вчення, поставши водночас як релігія та офіційна державна ідеологія, поширило свій вплив на більшість сфер суспільного та політичного життя. Успішно поєднуючи мистецтво управління та враховуючи характерні особливості менталітету, конфуціанство покликане сприяти гармонійному розвитку як особистості, так і держави в цілому. В той же час, ця впорядкована та структурована система рекомендацій щодо управління державою, з самого початку орієнтувалася на імперію як тип політичної організації. Конфуціанство практично залишалось пануючою ідеологією до заборони комуністичною владою в 1949 р.

Сучасний Китай взяв від традиційних вчень (конфуціанство, легізм) ряд принципів, що не втратили своєї актуальності й досі, зокрема таких, як дисципліна, ієрархічна побудова відносин, престиж приналежності до чиновницького апарату, культ стабільності (на противагу дестабілізації часів «культурної революції»), повагу до науки та освіти, й вдало використовує їх у своїй політиці. Однак деякі інші кофуціанські принципи, наприклад,

другорядність військової та економічної діяльності, були відкинута, бо йшли врозріз з амбіціями сучасного режиму, що успішно адаптує культуру та ідеологію до задач сьогодення [12]. Традиційним для Китаю є контроль економіки з боку чиновницького апарату, що заважає побудові ринкової економічної системи, анклавів якої аж ніяк не гармонують з державним сектором. Китайська система не сприймає розділення гілок влади, законодавча та судова влада завжди були лише інструментами виконавчої. В сучасному Китаї всі три гілки знаходяться під контролем комуністичної партії [13].

Досліджуючи сучасні стратегії Китаю, не можна обійти увагою таку визначальну рису традиційної китайської політичної культури, як стратагемність – поєднання мистецтва побудови стратегій з розставлянням пасток для суперників. Вона зародилася в давні часи та була пов'язана з прийомами військової та дипломатичної боротьби. Величезний внесок в теоретичне оформлення стратагемності вніс Сунь-цзи, легендарний військовий мислитель Стародавнього Китаю, автор трактату «Про військове мистецтво». Стратагеми склали не лише полководці, а також державні, політичні діячі та дипломати. На їх переконання, досягти успіху в політичній боротьбі можливо лише за допомогою стратагем. Дипломатичні стратагеми являли собою плани, спрямовані на вирішення крупної зовнішньополітичної задачі, розраховані на тривалий період [14]. Знання давніх стратагем та складання хитромудрих планів стало традицією не лише для в політичному житті та військовій справі, а й на побутовому рівні. Стратагемність стала рисою національного характеру, особливістю національної психології – китайці звикли мислити стратегічно, тобто їхні плани можуть бути розраховані на досить тривалий термін з великою вірогідністю збереження обраного курсу [15]. Це можна легко побачити на прикладі безпрецедентної спадкоємності у багатьох сферах життя держави, в політичній культурі.

Імперська ідеологія, самосвідомість в державі передаються з покоління в покоління. Китай завжди сприймав себе як центр буття – Піднебесну імперію, що в великій мірі визначає ставлення до оточуючого світу. Китайський націоналізм не зовсім вкладається навіть в поняття етноцентризму – ірраціональне уявлення про власну етнічну спільноту як єдиний центр людської цивілізації та схильність розглядати цінності інших народів виключно крізь призму власних [16]. Синоцентризм є формою традиційної китайської самосвідомості. На відміну від європейського націоналізму, що став одним з ключових феноменів XIX - XX століть і є вірою в унікальність і безумовну цінність національних культур (принаймні по відношенню до європейських країн), його китайський варіант базується на чіткій впевненості в культурній перевазі та універсальності власних традиційних цінностей, які сприймаються, як еталон – іншим відводиться роль «варварів», або, в кращому випадку, - «напівварварів» [17]. Подібне «месіанське» бачення навколишнього світу є характерним для імперії.

Період з кінця XVIII – до середини XX століття став для китайської імперії часом краху, пониження та занепаду. Століттями Китай провадив

політику самоізоляції та закритості, особливо по відношенню до західних країн. Але така ситуація не влаштувала інші держави, яких дуже приваблювала перспектива відкритого доступу до величезного китайського внутрішнього ринку. Китай опинився в дуже важкому становищі - в період з 1870 по 1895 внаслідок поразок в кількох військових конфліктах Китай втратив багато територій, спроби внутрішніх реформ зазнали фіаско через неузгодженість політичних сил, результатом чого стала революція та десятиріччя громадянської війни, які остаточно виснажили країну.

В першій половині XX століття політична боротьба в Китаї точилася головним чином між націоналістами (Гоміндан) та комуністами, яких згодом очолив Мао Цзедун, й закінчилася перемогою останніх та проголошенням в 1949 р. Китайської Народної Республіки. Починаючи з цього моменту можна прослідкувати поступовий, дуже важкий перехід Китаю від стану «об'єкту» в світовій політиці до активного дієвого актора. Роль провідного фактору в цій трансформації зіграло застосування імперської стратегії у внутрішній та зовнішній політиці держави. Мао Цзедун рвався свої імперські амбіції в комуністичні шати. Його погляди базувалися на ідеї переваги китайської культури над іншими, що складало основу виховання в старому Китаї. Отримавши величезну владу, Мао Цзедун зі своїми прибічниками здійснив серію кампаній з розбудови культу власної особи. В КНР його влада не поступалася такій найуспішніших імператорів [18]. Політичний терор всередині країни доповнювався досить агресивною зовнішньою політикою. КНР висувала територіальні претензії до сусідніх країн – В'єтнаму, СРСР, Індії, Монголії. Це часом навіть призводило до збройних конфліктів з сусідами. За часів правління Мао Цзедуну Китай став ядерною державою, що суттєво підсилювало його вплив на світову політику.

Мао Цзедун сформував сучасні догми китаєцентристської зовнішньої політики, прагнучи зробити Китай центром світової революції, а себе - головною політичною фігурою сучасності. До самої смерті - в 1976 році - він не змінив своїх поглядів. Він відродив в новому комуністичному форматі прагнення до імперії та досяг в цьому напрямку чималих успіхів. В числі його здобутків - централізація влади в державі, встановлення чіткого урядового контролю за більшістю сфер суспільного життя, повернення традиційної ідеології національної величі Китаю на новому рівні. Його наступники зберегли та розвинули ці результати діяльності Мао, доповнивши їх власними досягненнями. Ядром політики нового лідера Ден Сяопіна стала стратегія «модернізації в чотирьох сферах» – курс на реформацію та розвиток основних секторів економіки: сільського господарства, промислового виробництва, науки та військової промисловості. Він відходить від політики репресій та масових політичних кампаній і здійснює ряд економічних і політичних реформ, щоб стабілізувати ситуацію всередині країни [19]. В поєднанні з неоліберальним ідеологічним спадком Мао Цзедуну, економічні реформи Ден Сяопіна являють собою фундамент оновленого Китаю. Компартія Китаю досі офіційно керується ідеологією з чотирьох складових - марксизм-ленінізм, вчення Мао Цзедуну, Ден Сяопіна та Цзянь Цземіня,

отже зберігається чітка спадковість імперських традицій та стратегій. Факт відродження Китаю, визнаний світовою спільнотою, складає основу бачення світу самими китайцями, що проявляється в підтримці масами активної зовнішньої політики. Імперська завзятість та поведінка влади знаходять відгук в народі, який вважає КНР світовою наддержавою [20].

В середині ХХ століття, після Другої світової війни, майже одночасно з початком відродження китайської неоімперії після більш ніж ста років занепаду, в світі значно прискорюються та поширюються глобалізаційні процеси. Вони проявляються в більшості галузей суспільного життя: економіці, політиці, соціальній та культурній сфері. В Європі та Америці з'являються регіональні зони економічної інтеграції. Підсилюється роль транснаціональних корпорацій в світовій економіці. В політичній сфері глобалізація проявилась в деякому ослабленні ролі національних держав та розвитку впливових міжнародних організацій (Організація Об'єднаних Націй, Світовий Банк, НАТО, Європейський Союз та ін.), яким вони делегували важливі повноваження.

Зміни на геополітичній карті світу, взаємини в постбіполярній системі міжнародних відносин, поява та підсилення ролі нових чинників (в першу чергу економічних) на світовій арені відкрили можливості розвитку для багатьох країн. Китай сприймає нові реалії як потенціал власного реваншу у світовій політиці, відродження колишньої величі в сучасних умовах. Китайські державні діячі добре розуміють, що лише потужна економіка є ключем до геополітичних дверей. Максимум зусиль було зосереджено на її побудові. Спочатку ці наміри майже не розглядалися іншими державами як геополітичний виклик, але досить швидко з'явилися побоювання щодо намірів країни з такими людськими та природними ресурсами, як КНР. Вміння чітко оцінити обставини та прилаштуватися до умов сьогодення, що розвивалося протягом тисячоріч в китайській політичній практиці, було перенесено Пекіном в сферу міжнародних відносин, зокрема, економічних. Китай успішно інтегрує власні стратегічні плани в міжнародну обстановку. Найбільш адекватною цьому процесу була китайська зовнішньополітична концепція «мирного піднесення» [21]. Китай не робить гучних заяв, але методично та поступово зміцнює свої позиції на міжнародній арені. Він запозичив найбільш ефективні західні та східні стратегії розвитку та реформування економіки й адаптував їх до власних реалій, цінностей та особливостей національного менталітету. Результатом стало піднесення економіки, яке, на думку деяких аналітиків, сягає рівня «економічного дива» [22]. Зберігаючи традиційні національні цінності, влада надсилає молодь для навчання по всьому світу, при цьому прагне створювати оптимальні умови для повернення і використання набутих знань та вмінь на батьківщині. Таким чином КНР успішно сприймає та акумулює світовий досвід та досягнення [23]. Зробивши ряд висновків з поразок минулого, причиною яких було відставання в технологічній сфері, сучасний Китай активно розбудовує національну науку, що великою мірою посприяло економічному розвитку держави, відновленню геополітичного статусу імперської нації [24].

Економіка розглядається як ефективний інструмент досягнення імперської мети, а будь-які засоби стимулювання її розвитку є виправданими з ідеологічної точки зору. КНР, незважаючи на офіційні заяви партійних лідерів, поводиться себе, як класична зростаюча наддержава, зазначає Р. Каган [25]. Риси імперської поведінки можна прослідкувати в зовнішньоекономічній стратегії Китаю: швидке завоювання іноземних ринків шляхом тиску дешевої продукції; неповага до норм інтелектуальної власності - жодна компанія практично не в змозі запобігти появі чи заборонити розповсюдження китайських підробок своєї продукції (законодавство КНР у цій сфері настільки заплутане, що майже не залишає шансів виграти справу в суді), сучасна «піратська експансія» концентрується на високотехнологічних виробач.

Яскравим прикладом імперської стратегії можуть слугувати відносини КНР з країнами світової периферії. Китай повсякчас декларує свою готовність допомагати всім країнам, що розвиваються [26], для багатьох таких держав він є прикладом успішного розвитку, що надихає [27]. Однак на практиці отримана допомога дуже швидко перетворюється на залежність. КНР активно використовує свій економічний потенціал для того, щоб «прив'язати» до себе країни, в яких робить значні для їх масштабів інвестиції. Зокрема, це можна побачити на прикладі співпраці КНР з країнами Африки та Латинської Америки. Вона використовує ці країни, просто як сировинні бази, а правлячі режими «приваблює» великими грошима та готовністю надавати їм зброю для конфліктів з сусідами, ведення громадянської війни або для приборкання опозиції [28]. Китай став надією та опорою низки авторитарних режимів, які завдяки йому знайшли альтернативні джерела фінансової та технічної допомоги, кредитів та обкладання. Зі зростанням інтересів та інвестицій в ці країни, спокуса втручання в їх внутрішньополітичні справи може стати непереборною, економічний протекторат доповниться прямим політичним впливом.

Зважаючи на те, що в сучасному світі силове домінування дещо відходить на другий план через свою неефективність, Китай з 2004 року звертає активну увагу на нарощування «м'якої сили» (*soft power*), що передбачає використання «нематеріальних владних ресурсів» культури та політичних ідеалів з метою впливу на поведінку людей в інших країнах. «М'яка сила» означає вплив у світі та міжнародну привабливість культури країни, її ціннісних уявлень, суспільних інститутів та моделі розвитку [29].

Водночас кожна імперія в своїх стратегіях обов'язково в тій чи іншій мірі спирається на «тверду силу» - збройні сили. Отже, набуття імперського статусу неможливе без розвитку військового потенціалу. В КНР велика частка ВВП йде на потреби та розвиток збройних сил, Пекін володіє найбільшою за чисельністю армією в світі – близько 2,3 мільйонів чоловік - та постійно збільшує бюджетні видатки на оборону, зокрема у 2007 році ріст цього показника сягнув майже 18% [30].

У другій половині 90-х років Китай зосереджує увагу на необхідності «збирання земель», зокрема, поверненні колишніх європейських колоній

Гонконгу та Макао. Концепція Ден Сяопіна - “одна країна, дві системи” -зробила можливим возз’єднання соціалістичного Китаю з капіталістичними анклавами. Цей приклад демонструє, що комуністична ідеологія в китайському варіанті може бути дуже гнучкою, коли йдеться про імперські інтереси.

Також, ключовим для китайської імперської самосвідомості є питання повернення ще одного “уламку імперії” – Тайваню. Жодні аргументи КНР щодо економічної чи соціальної необхідності їх возз’єднання не є вагомими. Острів з 24 мільйонами населення, що вже багато десятиліть є незалежним де-факто, не може принести відчутного зиску такій величезній та потужній державі. Тож, це не економічна та навіть не політична проблема, а питання національної гордості, повернення в поглядах світової спільноти та, насамперед, у власних очах статусу великої держави, - вважає Р.Каган [31]. Китай ніколи не виключав силового варіанту приєднання Тайваню, але в цьому випадку виникає загроза військового зіткнення з США. Вашингтон, зі свого боку, дуже різко реагує на політику невпинного нарощування Китаєм свого наступального потенціалу та надає Тайваню оборонних озброєнь.

Взагалі відносини зі Сполученими Штатами займають особливе місце в зовнішньополітичній стратегії КНР. Вони мають складний та багатомірний характер. З одного боку, дві наддержави є глобальними конкурентами на світовій арені, що посилюється принциповою різницею в ідеології – комунізм проти лібералізму, але з другого - існує надзвичайна економічна взаємозалежність, що стала особливо очевидною в умовах сучасної світової кризи, – ці країни є життєво важливими бізнес-партнерами одна для другої. Існуючі між цими геополітичними гігантами глибинні, навіть цивілізаційні протиріччя відходять на другий план заради взаємної вигоди. Сьогодні жодна зі сторін не розглядає іншу, як пряму військову загрозу, обидві держави повсякчас демонструють бажання запобігти збройному протистоянню і в майбутньому. Але те, наскільки довго буде зберігатися цей баланс за існуючих умов та яких форм він набуватиме, спрогнозувати дуже важко.

Китайська політична теорія і практика зароджувалася та розвивалася в умовах імперії, тобто історично спиралася на імперську ідеологію. Тисячоліттями ця ситуація в цілому залишалася незмінною. Властива китайській культурі спадковість у всіх сферах життя (в тому числі, звичайно, в політиці) зумовила збереження імперської самосвідомості. Стратегічність та звичка до побудови стратегій на всіх суспільних рівнях є національною рисою. Тож практика складання далекосяжних планів та готовність наполегливо працювати, чекаючи їх здійснення, є цілком прийнятною для китайської культури та вельми поширеною в економіці, політиці, соціальній та інших сферах діяльності. Більшість державних стратегій Китаю традиційно спираються на імперську ідеологію, є імперськими за своєю суттю.

Глобалізація принесла принципову зміну акцентів в міжнародній політиці: збройні протистояння відійшли на другий план - військова сила вже не являється дієвим інструментом досягнення геополітичних цілей, навпаки, сильна економіка - це ключ до всіх можливостей, в тому числі й збільшення воєнного потенціалу. Одночасно розвиток комунікацій та відсутність

централізованого контролю за світовими економічними процесами відкрили величезні можливості для міжнародної економічної діяльності. Китай ними вдало скористався, застосувавши на практиці накоплений протягом тисячоліть досвід в поєднанні з новітніми технологіями. Навіть в умовах сучасної економічної кризи КНР вдається зберегти вражаючі темпи розвитку, якщо так буде продовжуватись й надалі, строки виходу країни в світові лідери за обсягом ВВП можуть значно наблизитись. Для Китаю виникає спокуса реалізації масштабних імперських зовнішніх стратегій, перед якою важко встояти. За іншим сценарієм, у разі різкого загострення соціальних протиріч в китайському суспільстві, яке загрожує дестабілізацією та крахом політичної системи, у влади КНР може виникнути бажання «дисциплінувати» країну шляхом переможної війни, авантюри, яка цілком відповідає імперським амбіціям та стратегії.

1. Борох О., Ломанов А. Скромное обаяние Китая // «Pro et Contra»- 2007. - № 6. - С. 46-47.
2. Храмынин А. Угроза, которая сама по себе «не рассосется» // Владивосток – 2008. - № 2306. http://nvo.ng.ru/concepts/2008-02-22/2_ugroza.html
3. John Ikenberry. The Rise of China and the Future of the West // "Foreign Affairs" - 2008. - №87. <http://www.foreignaffairs.org/20080101faessay87102/g-john-ikenberry/the-rise-of-china-and-the-future-of-the-west.html>
4. Корсун В.А. Китайский мировой порядок: трансформация внешнеполитической парадигмы // Российская газета – 2006. - № 35-38. <http://www.c-society.ru/data/200510/kitai.doc>
5. Robert Kagan. The Return of History and the End of Dreams. – New York, Alfred A. Knopf, 2008. – P. 27.
6. Fareed Zakaria. The Post-American World. – New York, London, W. W. Norton & Company, 2008. – P. 93.
7. John J. Mearsheimer. "Clash of the Titans," A Debate with Zbigniew Brzezinski on the Rise of China // Foreign Policy, No. 146 (January-February 2005), pp. 46-49. <http://mearsheimer.uchicago.edu/all-pubs.html>
8. Susan L. Shirk. China: fragile superpower. - New York. Oxford University Press, 2007.
9. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы). - М., - Междунар. отношения, 1998. – С. 188.
10. Бжезинский З. Там же. – С. 189.
11. Шенкар О. Китай: век XXI: Развитие Китая, його вплив на світову економіку та геополітичну рівновагу. – Дніпропетровськ., - Баланс Бізнес Букс, 2005.- С. 31.
12. Шенкар О. Там же.- С. 28-29.
13. Шенкар О. Там же.- С. 32.
14. Мясников В.С. «Антология хитроумных планов», предисловие к книге Харро фон Зенгера «Стратегемы. О китайском искусстве жить и выживать» <http://www.galactic.org.ua/strateg/ctrat-01.htm>
15. Мясников В.С. Там же.
16. Корсун В.А. Указ. соч.
17. Корсун В.А. Указ. соч.
18. Мусский И.А. 100 великих диктаторов. – М., - Вече, 2000.- С. 497.
19. Susan L. Shirk. Указ. соч. - P. 15.
20. Simon Serfaty. A Recast Partnership? Institutional Dimensions of Transatlantic Relations. Washington: THE CSIS PRESS, 2008.- P.8-9
21. Lopata R., Statkus N. Empires, the World Order and Small States// Lithuanian Foreign Policy Review.- 2005.- № 1-2. – P. 44.
22. Пахомов Ю.Н. «Наше время – время конкуренции ценностей культуры и жизненных смыслов» - <http://www.iweir.org.ua/>
23. Шенкар О. Указ. соч.- С. 5.
24. Шенкар О. Там же.- С. 31.
25. Robert Kagan. Указ. соч. - С. 32.
26. Позиція Китаю на співробітництво Південь-Південь/Міністерство закордонних справ Китайської Народної Республіки// <http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/wjzc/jbzc/t1993.htm>
27. Fareed Zakaria. Указ. соч. - С. 117.
28. Fareed Zakaria. Там же. – С. 118.
29. Борох О., Ломанов А. Неосоциализм Ху Цзиньтао и современная идеология КНР // «Pro et Contra» - 2005. - №3. – С. 34.
30. Уткин А.И. Подъем и падение Запада – М., АСТ, 2008. – С. 533.
31. Robert Kagan. Указ. соч. - С. 34-35.